

ÇİNİN ÜMUMDÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATINA ÜZVLÜYÜNÜN İQTİSADI NƏTİCƏLƏRİNİN ANALİZİ

Güllər Bağirova, Xəliq Rüstəmov

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: xrabbasali@gmail.com, gullerbaghirova94@gmail.com

Xülasə. Məqalədə Çinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük nəticəsində xarici ticarət maneələrini daha effektiv şəkildə aradan qaldırması məsələləri təhlil edilmişdir. Göstərilir ki, üzvlük Çinin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası və təbii olaraq dünya ticarətindəki çəkisini artırır.

Açar sözlər: Çin iqtisadiyyatı, xarici ticarət dövryyəsi, azad bazar, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, iqtisadi inkişaf.

ANALYSIS OF THE ECONOMIC RESULTS OF CHINA'S MEMBERSHIP TO THE WORLD TRADE ORGANIZATION

Gullar Bagirova, Xalig Rustamov
Baku State University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article analyzes how China is more effective in removing foreign trade barriers as a result of its membership in the World Trade Organization (WTO). It is shown that membership in the WTO increases China's integration into the world economy and, of course, its share in world trade.

Keywords: Chinese economy, foreign trade turnover, free market, World Trade Organization, economic development.

АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ ЧЛЕНСТВА КИТАЯ ВО ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Гуллар Багирова, Халиг Рустамов
Бакинский Государственный Университет, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье анализируется, как Китай более эффективно устраняет внешнеторговые барьеры в результате своего членства во Всемирной торговой организации (ВТО). Показывается, что членство в ВТО увеличивает интеграцию Китая в мировую экономику и, конечно же, его долю в мировой торговле.

Ключевые слова: Экономика Китая, внешний товарооборот, свободный рынок, Всемирная Торговая Организация, экономическое развитие.

1. Giriş

Çində 1978-ci ildən etibarən tətbiq olunan islahatlar nəticəsində nəinki bütün sektorlar üzrə inkişafa nail olunmuş, həmçinin ölkə iqtisadiyyatı nəzərə cəpəcə dərinlikdə inkişaf etmişdir. Ötən illər ərzində Çin güclü tempdə inkişaf edərək bir çox iqtisadi göstəricilər üzrə dünya dövlətlərini üstələmiş və iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə ilk pillələrdə qərarlaşmışdır. Tədqiqatlar göstərir ki, xarici ticarət dövryyəsinin həcminə görə xüsusi fərqlənən Çinin ÜTT-yə (Ümumdünya Ticarət Təşkilatı) üzvlüyü də iqtisadi inkişafı birbaşa əlaqədardır və ölkə ticarətinə təsirsiz ötürməmişdir. Bu təsir istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün, Çinin ÜTT-yə üzvlüyünün ölkə iqtisadiyyatı üçün müsbət və mənfi cəhətləri, eləcə də müasir mərhələdə Çin və ÜTT münasibətləri təhlil edilməlidir. Ölkə təşkilata qoşulmazdan əvvəl prosesin tərəfdarları və əleyhdarları bu prosesə müxtəlif aspektlərdən yanaşmış, əksəriyyət isə təşkilata qoşulmaqla monopolist meyillərin qarşısının alınacağını, xarici ticarətdə sərbəstliyin və

ölkəyə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinin asanlaşmasının ölkə iqtisadiyyatı üçün müsbət cəhətlərini qeyd etmişdir. Ümumilikdə uzunmüddətli dövrdə ÜTT-yə qoşulmaq Çinin xarici ticarətində ən önəmli hadisələrdən biri kimi qeyd olunmuş və Çinin bununla da regiona gətirəcəyi sərbəstliyin Asiyanın digər dövlətləri üçün də ixracı stimullaşdıracağı gözlənilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, təşkilata üzvlüyün mənfi cəhətlərinin də olacağı fikirləri əminliklə söylənilmişdir.

2. Çinin ÜTT-yə üzvlük mərhələsi

1948-ci il Tariflər və Ticarət Üzrə Baş Sazişi (GATT) imzalayan tərəflərdən biri olan Çin Xalq Respublikası (Çin) 1949-cu ildə Çin İnqilabından sonra çoxtərəfli ticarət sistemindən kənarda qalmış və təqribən 40 il sonra, 1986-cı ildə müqavilə statusunu bərpa etmək üçün GATT Katibliyinə müraciət etmişdir. Çin tərəfindən edilən müraciətə baxılması üçün yaradılan İşçi Qrupun iclasları xüsusilə 2000-ci ildə intensivləşdi və son iclas 17 sentyabr 2001-ci ildə edildi. Təqribən 15 il keçdikdən sonra Çinin ÜTT-də iştirakı ilə bağlı danışıqlar başa çatdı. 9-14 Noyabr 2001-ci il tarixində Dohada (Qətər) keçirilən ÜTT IV Nazirlər konfransının ikinci günündə nazirlər konsensus yolu ilə Çinin üzvlüyünü təsdiq etdilər. Konfransın qəbul etdiyi sənədlər arasında üzvlük şərtləri və qeyd olunan ölkənin mal və xidmətlər bazarına girmək öhdəlikləri daxil olmaqla Çinin ÜTT-də iştirakına dair İşçi Qrupu tərəfindən hazırlanan "İşçi Qrupun Hesabatı" da vardı. 11 dekabr 2001-ci il tarixindən etibarən Çin ÜTT-nin 43-cü üzvü oldu. ÜTT üzvlüyünə qəbul edilməsinin yekdilliklə təsdiqlənməsindən bir gün sonra ÜTT-nin baş direktoru Mayk Moore həmin günün Çin, ÜTT və dünya üçün 21-ci əsrin ən əlamətdar hadisələrdən biri kimi xatırlanacağını bildirdi. Pekində hökumət qəzeti "People's Daily" ön səhifəsində elan etdi ki, ÜTT-yə üzvlük Çinin islahat, inkişaf və modernləşmə prosesindəki tarixi məqamdır [4, s.78].

Bütün bunlarla yanaşı, Çinin dünyanın ən böyük istehsalçısı və malların ixracatçısı kimi sürətli bir şəkildə inkişafı, həm də ticarət tərəfdaşları ilə ticarət sistemində gərginlik yaratmış oldu. Gərginlik xüsusilə üç fərqli səbəbə görə kəskin olmuşdur. Birincisi, Çinin ÜTT-yə daxil olmasının ardından dünya iqtisadiyyatına qlobal maliyyə böhranı, Çinə və onun əsas ticarət tərəfdaşlarına çox fərqli təsir göstərən tənəzzül baş verdi. 2008 və 2009-cu illərdə Avropa Birliyi, Yaponiya və ABŞ-da ÜDM-in müvafiq olaraq 3.5, 6.5 və 2.6 faiz nisbətində konsolidasiyası baş verdi, Çinin ÜDM-i isə 18.8 faiz artdı. Çoxları hesab edir ki, Çin daxili tələbini genişləndirərək dünyanı daha dərin tənəzzüldən xilas etdi. Digərləri isə bu dövrü Çinin istehsal və iqtisadi güc baxımından bir sıra qabaqcıl iqtisadiyyatları üstələdiyi bir dönüş nöqtəsi olaraq görürlər. İkinci səbəb dünya ticarət sisteminin özünün vəziyyəti və yeni iqtisadi-siyasi reallığa uyğunlaşmaqda çətinlik çəkməsidir. Yarandığı anda, 1947-ci ildə GATT 23 ölkə tərəfindən imzalandı, lakin iki ölkə, ABŞ və Birləşmiş Krallıq açıq şəkildə sistemə hakim oldu. İllər keçdikcə təşkilata qoşulanların sayı artdı, lakin sistemdə oxşar fikirli Qərb ölkələrinin kiçik bir qrupu və "Dörtlük" - Kanada, Avropa Birliyi, Yaponiya və ABŞ-ın ticarət nazirlərindən ibarət qeyri-rəsmi bir qrup üstünlük təşkil etdi. Dörtlülər dünya ticarət

rejimini Tokio və Uruqvay raundlarının uğurlu danışıqlarına yönəldilər. Bu iki raund tarifləri əhəmiyyətsiz dərəcədə azaltmaqla demək olar ki, tarif gündəliyini tamamladı və qeyri-tarif maneələri barədə danışıqlar üçün zəmin yaratdı. 1995-ci ildə ÜTT qurulandan bir müddət sonra və inkişaf etməkdə olan ölkələrin artması ilə, “Köhnə dördlük” Avropa Birliyi, ABŞ, Braziliya və Hindistandan ibarət “Yeni dördlük” ilə əvəz olundu. Sonralar Çin, bu qrupa qoşuldu və getdikcə bütün vacib məsələlərə müxadilə etməyə başladı. Çinin ticarət sisteminin fəaliyyətində problem yaranmasının üçüncü və son səbəbi, ölkədə hakim Kommunist Partiyasının sosialist bazar iqtisadiyyatı kimi təsvir etdiyi daxili iqtisadi sisteminin xüsusi təbiəti olmuşdur. Ancaq bəziləri bunu dövlət kapitalizmi adlandırırlar. Çinin iqtisadi sisteminin xüsusiyyəti, ölkənin ÜTT-yə daxil olması ilə bağlı danışıqların nə üçün uzun və çətin olduğunu izah etdi [5].

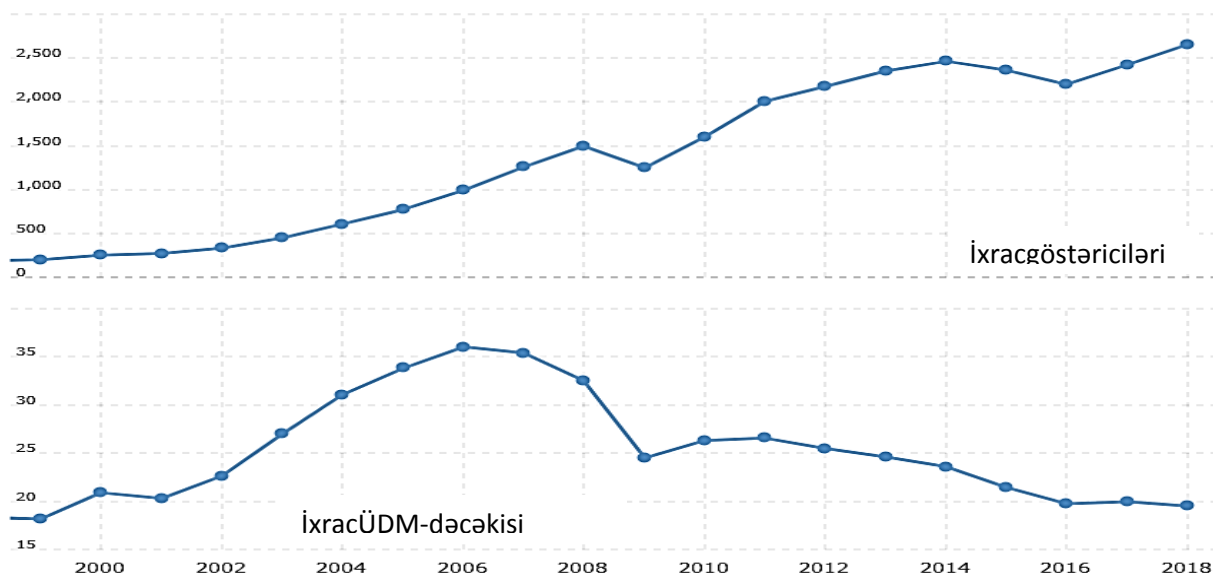
Dünyanın ən sürətlə böyüyən iqtisadiyyatlarından biri olan Çin ÜTT-yə üzvlük danışıqları çərçivəsində, iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına daha sürətli integrasiyasını təmin etmək, beynəlxalq ticarət və xarici investorlar üçün ÜTT qaydalarına uyğun olaraq daha əlverişli mühit yaratmaq üçün iqtisadi sistemini liberallaşdırmaq və bazarını daha da sərbəstləşdirmək məqsədi daşıyan bir sıra öhdəliklər götürdü. Çin xarici kapitalın cəlbinə xüsusi əhəmiyyət verməklə, Çin şirkətlərinə və xarici şirkətlərə, o cümlədən xarici kapitalı olan şirkətlərə ÜTT-nin ayrışdırıcılıq və milli rəftar prinsiplərinə uyğun olaraq eyni münasibət göstərmək və ixrac üçün istehsal olunan mallarla müqayisədə, daxili bazarda satışa çıxarılan mallarla bağlı qaydalardakı fərqlərə əlavə olaraq ikitarixi qiymət tətbiqini də aradan qaldırmaq qərarı aldı. Üzvlüyə qəbul edilməsiylə, ölkə xarici şirkət və firmalarının tədricən liberallaşdırılmasını təmin etmək üçün bütün şirkətlərdə malların ixracı və idxalı, habelə lazımi tənzimləmələrin edilməsi barədə tədbirlər görməyə başladı. Özəl sektor üçün Çin bazarına daxil olmanı təmin etmək, gömrük-vergi artımı və ya miqdar məhdudiyyəti ilə bazara girişi məhdudlaşdırmaqdan çəkinməklə ticarət fəaliyyətinin davam etdirilməsinə imkan vermək baxımından Çin çox liberal bir mövqe tutdu. İnformasiya texnologiyaları məhsullarında bütün vergiləri ləğv etmək, ikitərəfli bazara giriş güzəştlərində razılaşdırıldığı kimi gömrük rüsumlarını azaltmaq öhdəliyini götürdü. Digər bir öhdəliyə görə, ÜTT Sazişlərinə uyğun olaraq mövcud olmadığı təqdirdə yeni tədbirlər tətbiq edilməyəcək və bütün qeyri-tarif tədbirləri ÜTT Sazişinin müddəalarına, xüsusən ÜTT İdxal Lisenziyaları Sazişinə uyğun olaraq tətbiq olunacaqdı. Bu çərçivədə, ixrac və idxal lisenziyalarının paylanması ilə bağlı qanunvericilik və təcrübələr ÜTT qaydalarına uyğun olaraq şəffaf, proqnozlaşdırıla bilən, vahid və ayrışdırıcılıqsız olmalı idi. [2, s.444-446]

Çin ÜTT-yə üzv olan bütün ölkələrə eyni münasibət göstərməli idi. Üç il ərzində bütün müəssisələr çox cüzi məhdudiyyətlər istisna olmaqla bütün məhsulların idxalı, ixracı və daxili ticarətini edə biləcəkdilər. Üzvlükdən sonrakı 12 ildə Çin mənşəli məhsullar ÜTT-yə üzv ölkələrin hər hansı birinin daxili bazarına zərər verərsə, müvafiq ölkələr tərəfindən xüsusi qorunma tədbirləri tətbiq edilə bilərdi. Gömrük tarifləri müəyyən bir cədvələ uyğun olaraq

endirilməli, endirimlərin əksəriyyəti 2004-cü ilə qədər, qalanları 2010-cu ilə qədər edilməli idi. Xidmət ticarətində ən vacib güzəştlər telekom, bank və sığorta sektorunda olmalı, telekom xidmətlərində xarici investorlar Çin şirkətləri ilə birgə investisiya edə bilməli, lakin onların payları 25%-dən çox olmamalı idi. Üzvlükdən sonrakı üçüncü ildə bu nisbət 35% olacaq, 4-cü ildə əcnəbilərin payı 49%-ə qədər artacaq və 5-ci ildə xidmət sahələrini məhdudlaşdıran bütün coğrafi məhdudiyyətlər qaldırılacaqdı. Bank xidmətlərində, üzvlüyün ilk illərində xarici maliyyə qurumları xarici valyuta ilə ticarət edə biləcək, 5 il ərzində xarici banklar Çin vətəndaşlarına həm xarici valyuta, həm də yuan xidmətləri təqdim edə biləcəkdilər. Sığorta xidmətlərində həyat sığortasından başqa sığorta növlərində 51%-ə qədər xarici mülkiyyət ortaqlığı yaradıla bilərdi. Göstərilən öhdəliklərə və bəzi problemlərə baxmayaraq, Çinin proseslərə uyğunluğu gözləniləndən daha yüksək idi. Belə ki, 2001-ci ildən etibarən idxal gömrük tarifləri orta hesabla 15,3% aşağı düşmüşdü ki, bu da 1990-cı illərdə 45 %-ə yaxın olmuşdu. Tariflər 2002-ci ildə 12%-ə, 2005-ci ildə isə 9-10%-ə qədər azalıb. Bu tarif endirimləri Çinin mal və xidmətlərinin demək olar ki, hamısını əhatə edirdi [3, s.47].

3. İqtisadi nəticələr

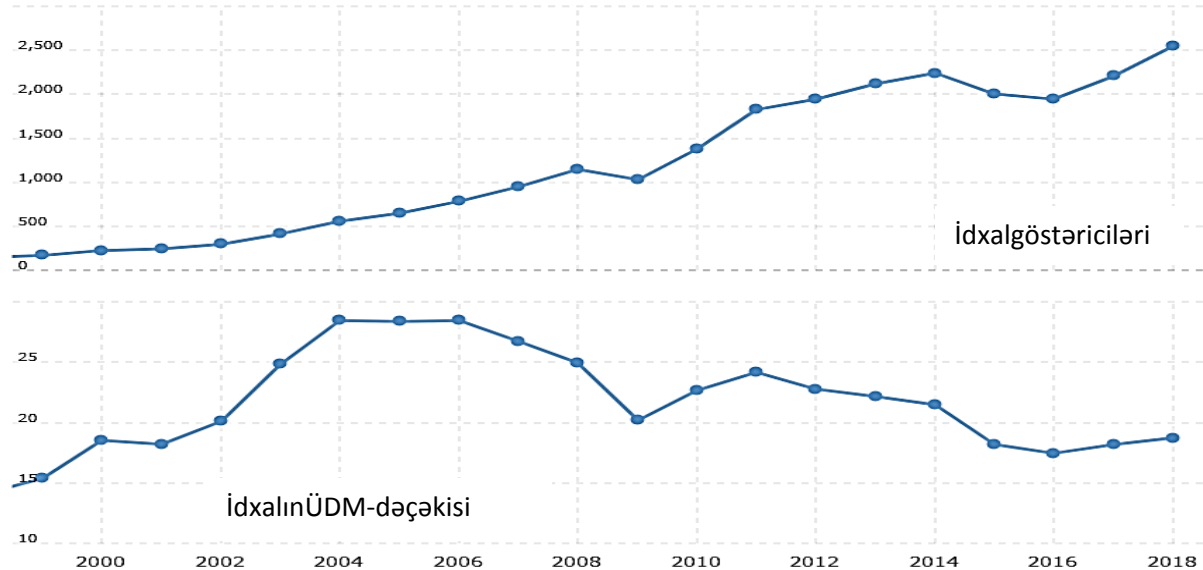
Çinin ÜTT-yə üzvlükdən sonra əldə etdiyi nailiyyətlər həqiqətən əlamətdar olmuşdur. 2001-ci ildə Çin, dünyada altıncı ən böyük məhsul ixracatçısı idi. 2009-cu ildən etibarən 2014-cü ilə qədərki müddətdə isə Avropa Birliyini üstələyərək dünyanın ən böyük ixracatçısına çevrilmişdir. Qrafik 1 -də 20 illik zaman kəsiyində Çinin ixrac və ixracın ÜDM-də çəkisi statistikasi əks olunmuşdur.

Qrafik 1. Çinin ixrac statistikasi (milyard ABŞ dolları ilə)

Məlumatlar Dünya Bankının <https://data.worldbank.org/> məlumat bazasından götürülmüşdür.

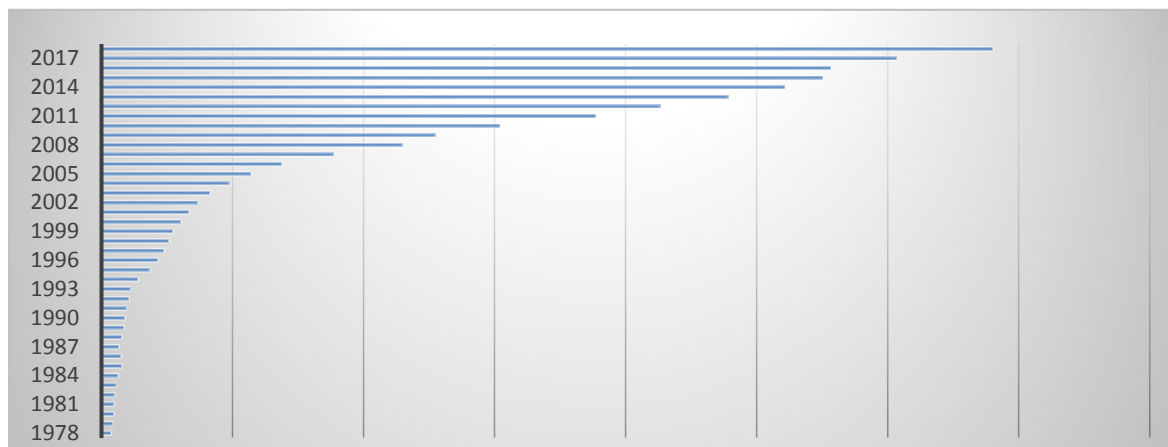
Ölkədə xarici ticarətin həcmi, xüsusilə ixracatın payının artması ilə əlaqədar olaraq yüksəlirdi. 2002-ci ildə 325,6 milyard dollar olan ixrac 2010-cu ildə 1.577.9 milyard dollara çatdı. Bu nisbətlə Çin dünyada ikinci ən böyük ixracatçı oldu [6].

Qrafik 2. Çinin idxal statistikası (milyard ABŞ dollarıyla)

Məlumatlar Dünya Bankının <https://data.worldbank.org/> məlumat bazasından götürülmüşdür.

Statistik göstəricilər də göstərir ki, Çin ÜTT-yə üzv olduqdan sonra xarici ticarət həcmində dəyişikliklər artan meyildə baş vermişdir. Çinin sürətli ixracatının artımı istehsal və gəlirlərin sürətli artımı ilə müşayiət olunmuşdur. 2001-ci il ilə 2016-cı il arasında Çinin ÜDM-i (ümumi daxili məhsul) Fransa və Almaniyanın birləşdirilmiş ÜDM-dən artıq olmuş, Birləşmiş Ştatları üstələmişdir. ÜTT-yə üzv olmaq, şübhəsiz ki, bu uğur hekayəsində həlledici amil olmuşdur. Çin iqtisadiyyatının dünyaya iqtisadi sərhədlərinin açılması ilə həm də Ümumi Milli Məhsulda (ÜMM) artım tempi müşahidə edildi.

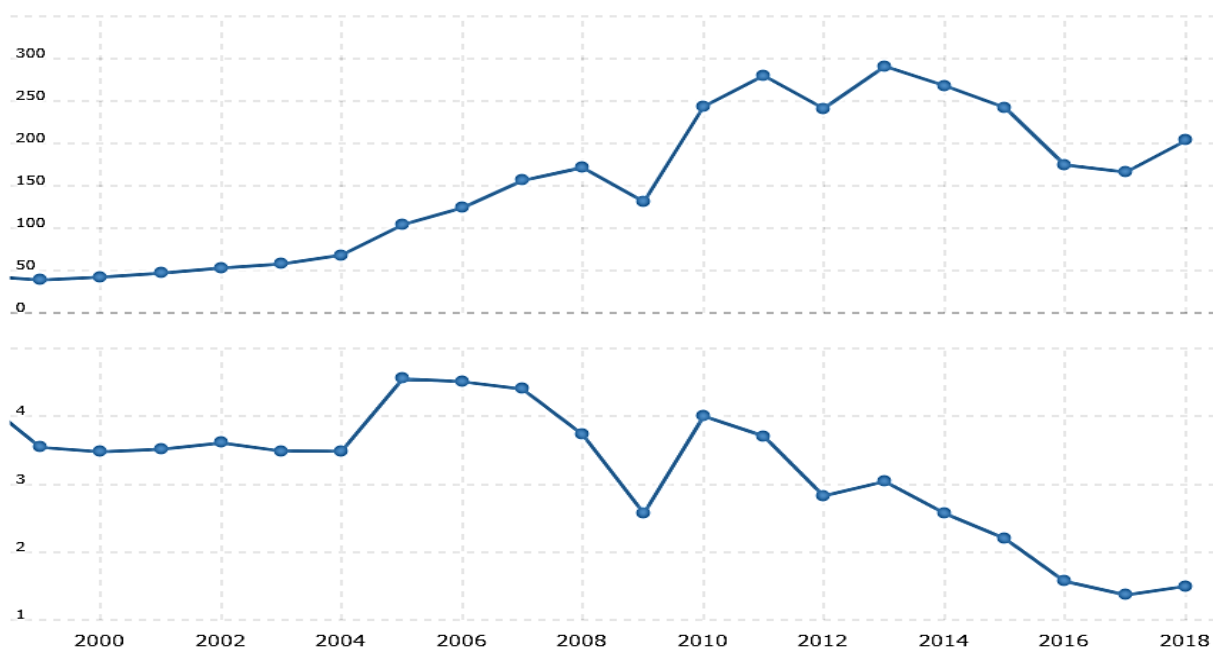

Qrafik 3. Çinin ÜDM göstəriciləri (milyard ABŞ dollarıyla)

Məlumatlar Dünya Bankının <https://data.worldbank.org/> məlumat bazasından götürülmüşdür.

ÜMM daxilindəki sektorların payı kənd təsərrüfatı sahəsinə nisbətə sənaye və xidmət sektorunun xeyrinə dəyişdi. ÜMM-də kənd təsərrüfatı sektorunun payının azalmasıyla sənaye və xidmət sahələrinin payının artması iqtisadi inkişafın göstəricisidir [7].

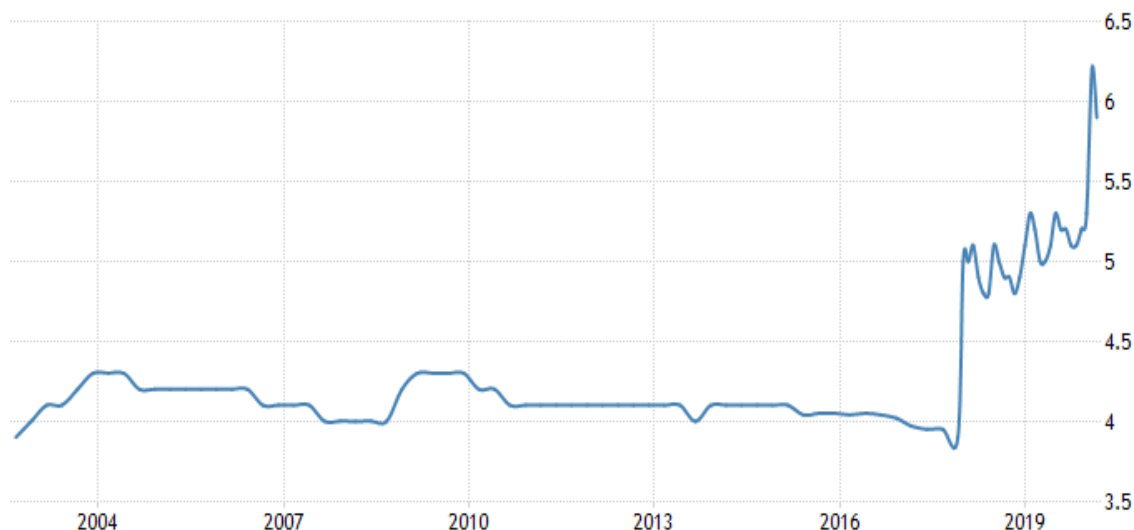
Çinin gömrük tariflərinin azaldılması və xarici şirkətlərin bazara çıxma hüququ ixrac yönümlü sənaye və şirkətlər üçün riskləri də azaltdı. Bununla da xarici kapital qoyuluşları artmağa başladı. Çinə edilən xarici sərmayənin artması ÜTT-yə üzv olmaqdan qaynaqlanır. Təkcə 2004-cü ilin I rübündə xarici investisiyalar 2003-cü illə müqayisədə 8% artmışdır. Göstəricilər qrafik 4-də əksini tapır [6].

Qrafik 4. Cəlb edilmiş birbaşa xarici investisiyalar, ÜDM-də çəkisi, (milyard ABŞ dolları ilə)
Məlumatlar Dünya Bankının <https://data.worldbank.org/> məlumat bazasından götürülmüşdür.

Çinin dünya ticarətində payı artdıqca, inkişaf etmiş ölkə bazarlarında təsiri də artdı. 1970-ci illərdə Çinin inkişaf etmiş ölkələrdəki payı 1% -dən aşağı olduğu halda, 2000-ci illərdə bu nisbət 10% -dən çox oldu. Xüsusilə ABŞ və Avropa Birliyi bazarında artım daha çox oldu. 2010-cu illərin əvvəllərində Avropa Birliyinin ixrac və idxalında Çinin payı müvafiq olaraq 8,4% və 18,8% olmuşdur. 1970-ci illərdə ABŞ bazarında demək olar ki, heç bir payı olmayan Çin, 2012-ci ildə bu ölkə bazarında təxminən 20% paya sahib oldu. Çin ilə ABŞ arasında ticarət həcmi 1990-cı illərdən hər il orta hesabla 17-18% artmışdır. Bu nisbət dünya ticarətindəki artımın ortalama üç qatından çoxdur. Əlbəttə ki, bu həm Çin, həm də ticarət tərəfdaşları arasında ticarət asılılığını artırır [1].

Çinin ÜTT-yə üzvlüyünün bəzi mənfi təsirləri də olmuşdur, bunlardan biri də Çinin regional balansının pozulmasıdır. Xüsusilə, mövcud regional disbalans problemi son illərdə sürətlə artmışdır. Bəzi müəlliflər tərəfindən Çin ÜTT-yə üzv olduqdan sonra inkişaf etməmiş bölgələrin daha da inkişafdan kənar qalacağı iddia edilirdi. Səbəb kənd təsərrüfatının hələ də inkişaf etməmiş bölgələrdə üstünlük təşkil etməsi idi [4, s.82].

Qrafik 5. Çində işsizlik göstəriciləri (faizlə)

Məlumatlar <https://tradingeconomics.com/> məlumat bazasından götürülmüşdür.

Digər mənfi təsir qısa müddətdə gəlir bölgəsində meydana gələn ədalətsizlik və işsizlik problemi idi. Çinin Statistik Bürosunun açıqlamalarına görə 2020-ci ilin fevral ayında ölkədə işsizlik faizi ilk dəfə 6,2%-ə çatıb. İşsizlik probleminin öz həllini tapmaması qrafik 5-də statistik faiz göstəriciləriylə əks olunub [6].

Nəticə. Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Çinin ÜTT-yə qoşulması ölkə iqtisadiyyatının inkişafına yol açmışdır. Çin istehsalı olan rəqabət qabiliyyətli əmtəələrin dünya bazarlarına çıxışı daha asanlaşmış, ölkə xammal satışı ilə deyil, hazır məhsulların isetsahıçısı kimi dünya ticarətinin liderinə çevrilmişdir. Bütünlükdə son 25 il ərzində Çinin xarici ticarət dövriyyəsi, xarici birbaşa sərmayələrin cəlbə, valyuta siyasəti və valyuta tənzimlənmələri sahəsində uğurlu nəticələri çox yüksəkdir. Ölkə beynəlxalq ticarət qaydalarına uyğunluğu qorumaqla global bazara integrasiya etmiş, bu iştirak bütün dünya ölkələri üçün böyük əhəmiyyət kəsb etmiş və Çin dünyanın ən çox inkişaf etmiş ölkələrinə rəqib ola bilmişdir. ÜTT-yə üzvlüyün Çin Xalq Respublikası üçün bir çox müsbət nəticələri vardır. Çin, üzvlük nəticəsində sosialist bazar iqtisadiyyatını hüquqi tənzimləmə metodlarına yiyələnərək dünya iqtisadiyyatına sürətli tərzdə integrasiya edə bilmişdir. Həmçinin ticarət maneələrinin aradan qaldırılması nəticəsində əlverişli rejim statusu əldə edərək ölkə dünya bazarlarına daxil olmaq imkanlarını artmışdır. Ölkə şirkətləri xarici birbaşa sərmayələrin axını nəticəsində dünya fond bazarlarına

çıxış əldə edə bilmişdir. Çinin ÜTT-yə üzvlüyü ümumilikdə müsbət nəticələrinin üstünlüyü ilə davam edir.

Ədəbiyyat

1. Böyük İqtisadi Ensiklopediya: [7 cildə], Z.Ə.Səmədzadə, Bakı: Şərq-Qərb, c.1, 2012, 612 s.
2. Səmədzadə Z.Ə. (2009). Çin qlobal dünya iqtisadiyyatında, Bakı: Elm və Təhsil, 608 s.
3. Çeştepe H. (2012). Çin'in dış ticaretinin gelişimi, Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik öncesi ve sonrasında dünya ticaretine etkileri, Zonguldak: Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cild 8, № 17, s.45-62.
4. Şimşek, M. (2005). Çin Halk Cumhuriyetinin Dünya Ticaret Örgütüne(WTO) Üyeliinin Ekonomik Etkileri ve Çinin Geleceine İlişkin Senaryolar, Manisa: Yönetim ve Ekonomi, Cild 12, № 2, s. 77-90.
5. Sapir A. (2019). China and The World Trade Organisation, Workig paper, № 6, 46 p.
6. World Bank Open Data <https://data.worldbank.org/> (15.04.2020)
7. World Trade Organisation <https://www.wto.org/> (16.04.2020)